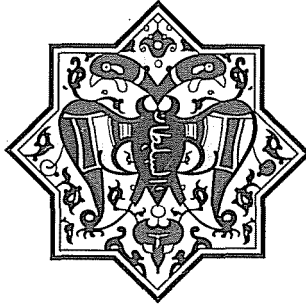

T.C.
CUMHURBAŞKANLIĞI
HİMAYESİNDE

II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu
SELÇUKLULARDA BİLİM ve DÜŞÜNCE
Bildiriler/Proceedings 19-21 Ekim 2011 KONYA

CİLT - 1

İSLÂMÎ İLİMLER

Editör

Prof.Dr.Mustafa DEMİRCİ
Doç.Dr. Ali TEMİZEL
Doç.Dr. M.Ali HACIGÖKMEN
Yrd.Doç.Dr. Sefer SOLMAZ.

II.Uluslararası Selçuklu Kùltür ve Medeniyeti Sempozyumu
SELÇUKLULARDA BİLİM ve DÜŞÜNCE
Bildiriler/Proceedings

CİLT – I
İSLÂMÎ İLİMLER

Yayın Koordinatörü
Ali DÜZ

Sayfa Tasarım
M.Sinan ÜNALDI

Kapak Tasarım
Servet Can

Baskı
Servet Ofset Matbaa Ltd. Şti.
Matbaacılar Sit. Yayın Cd.
9. Blok No: 50 Karatay / KONYA
Tif : 0 332 342 02 32

Basım Tarihi - Aralık 2013

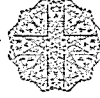
SELÇUKLU BELEDİYESİ YAYINLARI
Yayıncı Sertifika No : 24883

Takım No
978-605-4886-00-5

ISBN
978-605-4886-01-2

Konya, 2013

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE TASAVVUF İLMİNİN GELİŞİM SEYRİ VE TASAVVUFÎ ÇEVRELERİN ETKİNLİK SAHASI

Prof. Dr. Kadir Özköse *

Özet

Tuğrul Bey zamanında başlayarak Alparslan (ö.1072) ve Melikşah (ö.1092) dönemlerinde genişleyen İslâm dünyası medrese ve zaviyelerle dolar. Âlimlere ve şeyhlere özel maaşlar tahsis edilir. Askeri kuvvetin yanında fikir ve mefkûre ordusu vücuda getirilir. Böylece Selçuklular hâkimiyetlerinin manevî temellerini de atmış olurlar. İslâm dünyasının fıkıh, kelâm, tefsir ve hadis gibi temel İslâmî ilimler arasında büyük otoritelerin çoğu Selçuklular döneminde yetişmiştir. Ebu'1-Kasım Kuşeyrî (ö.1072), Ebû İshâk Şirazî (ö.1083), Gazzâlî (ö.1111), el-Hatîbî (ö.1079), el-Ensârî (ö.1108) gibi kişiler Selçuklular döneminde yaşamış gözde şahsiyetlerden bazılarıdır.

Selçuklu sultanlarının dini hayatı yaşamaya olan arzuları ve bunu hayata geçirmeleri, onların dikkatlerini tasavvufî hayata çekmiştir. Bu nedenle Selçuklularla sufiler arasında dikkati çekecek derecede sıcak ilişkiler kurulmuştur. Selçuklular döneminde medreselerde ders veren fakihlerin aynı zamanda sufi hayatla iç içe olması anlamlıdır. Tasavvufun söz konusu dönemde meşrulaştırılmış olmasından dolayı tarikatlar İslam dünyasının yaygın kurumlarından biri haline gelmiştir.

Özel bir sınıflandırma ile XI, XII ve XIII. yüzyılları "Selçuklular dönemi" olarak isimlendirmek mümkündür. Bu dönem tasavvuf tarihinin en dikkate değer safhalarından biridir. Çünkü bu

* GOPÜ İlahiyat Fak.Dekanı, TOKAT. kadirozkose60@hotmail.com

yüzyıllarda İslam dünyasının en büyük fikir hareketlerinden birini meydana getiren tarikat düşüncesinin en faal safhasını müşahede etmekteyiz. Daha sonraki asırların düşüncelerini büyük çapta etkisi altında bulunduracak olan Kadiriyye, Rufaiyye, Mevleviyye, Ekberiyye, Kübreviyye gibi tarikatların hepsi bu asırlarda kurulmuştur. Bir başka deyişle bu tasavvufî akımların kurucuları bu çağlarda yaşamışlardır. Dolayısıyla tasavvufun özellikle tarikatlara bağlı fikir, âdâb, erkân ve ıstılahlarının bu asırlar içinde doğup geliştiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu fikrî ve ictimâî gelişmeler tabii olarak bir takım tartışmaları da peşinden getirmiştir.

1. Tebliğimde ele almak istediğim temel alt başlıkları şu şekilde sıralayabilirim:

2. Selçuklu döneminde tasavvufî düşüncenin gelişim seyri
3. Tasavvuf döneminde tasavvuf ilminin meşruiyet kazanması
4. Selçuklular döneminde hankâh, tekke ve dergâhların inşa süreci
5. Selçuklu hükümdarlarının sûfilerle olan ilişkisi
6. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında sûfî çevrelerin rolü
7. Selçuklular dönemindeki sûfî isyanlar
8. Nizamiye medreselerinin sûfî çevrelerle olan irtibatı
9. Selçuklular döneminde tekke-medrese bütünlüğü
10. Selçuklular döneminde ortaya konan tasavvufî eserler
11. Selçuklular döneminde ortaya çıkan farklı tasavvufî düşünce ve felsefeler.

Giriş

İslâm kültür ve medeniyetinin önemli dönemlerinden birini oluşturan Selçuklu medeniyeti, siyasî, içtimaî, iktisadî, hukukî, ilmî ve tasavvufî hayatın birlikte inkişafı ile temayüz etmiş bir uygarlıktır. Selçuklu medeniyetinin bu sacayaklarından tasavvufî dokusu en az diğer diğerleri kadar öneme sahip bir birikimdir. Tebliğimde Selçuklu dönemindeki tasavvufî hayatın konumunu, sûfîlerle siyasîlerin yakın ilişkisini, tasavvufî kurumların yapısını, tekke ve medrese birlikteliğini ele alarak özetlemek istiyorum.

1. Selçuklu döneminde tasavvufî düşüncenin gelişim seyri

V/XI. asır, Bağdad'da bulunan Abbasi hilafetinin siyasi nüfuzunun azaldığı İslâm dünyasının doğu bölgelerinde Büyük Selçukluların, Mısır'da Fatımilerin, Endülüs'te Emevilerin hâkim olduğu yıllardır. İslâm düşünce tarihinde tasavvuf anlayışının sistemleşmesi, mektepleşmesi, başka bir tabirle tarikatlar halinde ortaya çıkması, IV-V/X-XI. yüzyıla rastlar. Bu dönemden sonra bu yolun yolcuları daha derli toplu, daha değişik ve daha disiplinli bir usulle yollarına devam etmişlerdir.¹ Bu asır, farklı eğilimlere sahip mutasavvıfların yetiştiği bir dönemdir. IV/X. asırda doğup V/XI. asırda vefat eden bu sûfîlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ebû Ali ed-Dekkâk (ö. 405/1014 – Nişabur)
2. Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021)
3. Ebü'l-Hasan el-Harekânî (ö. 425/1034)
4. Ebû Nuaym el-İsfehânî (ö. 430/1038)
5. Ebû Saîd Ebü'l-Hayr (ö. 440/1048)
6. Baba Tahir-i Uryân (ö. 447/1055)
7. Ebü'l-Kâsım el-Cürcânî (ö. 450/1058)
8. Ebü'l-Kâsım Abdülkerim el-Kuşeyrî (ö. 465/1072)
9. Ebü'l-Hasen Ali bin Osman bin Ebî Ali el-Cüllâbî el-Hücvirî (ö. 465/1072 – Lahor)
9. Ebû Ali el-Farmedî (ö. 477/1085)
10. Ebû Bekr en-Nessâc et-Tûsî (ö. 487/1094)
11. İmam-ı Gazâlî (ö. 505/1111)
12. Ahmed Gazâlî (ö. 520/1126)

¹ Mustafa Kara, *Din hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1990, s. 64.

13. Aynü'l-Kudât Hemedânî (ö. 525/1131)
13. Ahmed en-Nâmekî el-Câmî (ö. 536/1141)
14. Yusuf el-Hemedânî (ö.534/1133 – Merv)

İslâm dünyasında tasavvufî düşüncenin meşruiyet kazanması, Kuşeyrî, Hucvirî, Cürcânî, Pezdevî ve İmam-ı Gazâlî gibi Selçuklu uleması sayesinde hızlanmıştır. Tasavvufun meşruiyet kazanmasındaki temel etkenleri ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Sûfi müelliflerin ortaya koydukları kaynak eserler
2. Selçuklu sultanlarının sûfilere himayesi
3. İlmiye sınıfından çok sayıda işmin sûfi kimlik kazanması
4. Sûfilerin ilmî birimleri
5. Sûfilerin ortak aklı temsil etmesi
6. Anlaşmazlıkların giderilmesinde saygının rol üstlenmeleri
7. Medrese ve tekke yaklaşması
8. Toplumun tasavvufa yönelik artan meyli
9. Toplumda yankı uyandıran tekke hizmetleri
10. Sûfilerin fetih hareketlerinde öncü rol oynaması
11. Sûfilerin toplumsal birlikteliğe ve merkezî otoritenin tesisine katkısı

Diğer yandan V/XI. asır, daha önceki asırlara göre tasavvufun şiirle ifade edilmeye başladığı dönemdir. Daha önce her türlü sanat endişesinden uzak olan tasavvuf şiiri, bu asırdan itibaren mecaz, kinaye, teşbih ve istiare gibi edebî sanatlarla süslü tasavvufî remz ve mazmunları taşıyan sanat eserleri haline dönüşmeye başlamıştır. Özellikle İran'da yetişen şairlerin çoğu şiirlerinde tasavvufî sembolleri ve manzumları kullanmışlardır. Her ne kadar tasavvuf bir kalb ve gönül işi ise, şiir de o kadar duygu ve gönül işidir. Gönül ve duygu dünyasının derinliği tasavvufu, tercümanı şiirdir.²

2. Selçuklular Döneminde Tasavvuf İlminin Meşruiyet Kazanması

Tasavvuf ilminin teşekkül dönemi diyebileceğimiz II-III/VIII-IX. asırda mihne olayları yaşanmış, sûfilerle fukaha arasında fikrî tartışmalar gerçekleşmiştir. Fıkıhın din olarak algılanmasına, ibadetlerin merasim boyutuna indirgenmesine, ulemanın amelden yoksun konuma

² H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994, s. 133.

gelmesine, dinin içselleştirilemeyeşine bir tepki hareketi olarak ortaya çıkan tasavvuf ilmi, ibadetlerin ve dinî hükümlerin zahiri hükümleri yanında deruni, batini ve hikemî hükümlerini gündeme taşıdı. Fukaha zahiri ilimlerde ihtisas sahibi olurken, sûfler batini ilimlere önem verdiler. Nakil ve akıl esaslarının ötesinde keşfe vurgu yapmaya başlayan sûfler, tasavvufun akla dayalı kesbi bir ilim değil, işrâka/iç aydınlanmaya dayalı bir anlayış olduğunu ortaya koydular. Onlara göre tasavvuf varak ilmi değil, hırka ilmi idi.³ Kelam, fıkıh ve hadis gibi ilimlerle işgal edenleri zahir uleması olarak niteleyen sûfler, fukahanın şiddetli tepkilerine maruz kaldılar. Sûfler fukahayı donukluk ve ruhâniyetten yoksunlukla suçlarken, fukaha da sûfleri dinde yeni şeyler icat etmekle suçlamaya başladı.⁴ Keşfe, ilhama, ilm-i ledünne, batini fıkha vurgu yapan sûflerden pek çoğu zındık, kâfir ve mülhid olmakla suçlandı. İlk ve eski kaynaklar, fıkıhçıların elinde sûflerin çekmiş oldukları işkenceler hakkında bilgi muhafaza etmekte ve bizleri bu durumdan haberdar etmektedir. Bu durumun sonucu olarak bazı sûfi toplulukları mahkemelere sevk edilmiş, idam cezasına çaptırılmış, bazıları cezadan yakasını kurtarmayı başarırken diğer bazıları bu taassubun kurbanı olmuştur.

Fıkıhçıların sûflere yapmış olduğu işkenceler, zulümler ve baskılar Bağdat'ta Gulam Halil fitnesi ile son haddine ulaşmıştı. Bu fitnedен sonra sûfi Ebû Said el-Harrâz (ö. 277/890) Mısır'a kaçmış Ebü'l-Hüseyin en-Nûri (ö. 295/907)'nin de aralarında bulunduğu yetmiş sûfi zındık olmakla itham edilmiş, idam talebi ile mahkemeye sevk edilmiş ve hükmün infazından zor kurtulmuşlardı. Fıkıhçıların verdikleri fetva ile hapsolunan, işkence gören ve idam edilen Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/921) hadisesinde bu baskılar dayanılmaz ve çekilmez bir hal almıştı. Hallâc'ı "Aşk Şehidi" olarak ilan eden ve onu yücelten sûfler, bu tutumlarıyla fakihleri incelikten anlamayan kaba görüşlü insanlar olarak anlatmak istiyorlardı.

Diğer yandan İmamiye ve Caferiye, bütün tasavvufi temayülleri reddediyor, bunun şaz ve nadir bir hayat tarzı olduğunu söylüyordu. Haşeviye veya Hanbelîler de âbidlerin ibadetten yüz çevirdiklerini ileri sürerek tasavvufun aleyhinde bulunuyorlardı. Mutezile ise ilahi aşkı inkâr ediyor, bunun nazari yünden teşbihi, amelî yünden hulûlü icap ettireceğini iddia ederek sûflere karşı çıkıyordu.

³ Ebû Ali el-Cüllâbi Hucviri, *Keşfu'l-mahcûb*, Arp. trc. Mahmud Ahmed Madi Ebu'l-Azaim-İsmail Ebu'l-Azaim, Dâru't-Turâsü'l-Arabî, Kahire 1974, s. 145-146.

⁴ Ebu'l-Ala Afifi, *Tasavvuf İslâm'da Manevi Devrim*, trc. H.İbrahim Kaçar-Murat Sülün, Risale Yayınları, İstanbul 1996, s. 145.

Tasavvuf ilminin teşekkül ettiği ilk dönemlerde karşılaşılan böylesi tepki ve tavrın sonucu olarak önde gelen sûfler, öncelikli olarak Kur'ân, hadis ve akli ilimleri öğrenme yoluna tevessül ettiler. Eser telif ve tasnifiyle meşgul olup kendilerini kitapla savunmaya başladılar. Bu gayretler sonucunda tasavvuf, III-IV/X-XI. asırlarda müdevven ve muntazam bir ilim haline geldi. Örneğin, Serrâc (ö.378/988) *el-Lumâ'*nda, Kelâbâzî (ö.380/990) *et-Taarruf*unda ve Ebu Tâlib el-Mekkî (ö.386/996) *Kûtu'l-Kulûb*'unda tasavvufî makamları, mücâhede çeşitlerini, mücâhedelerden doğan zevk ve vecd hâllerini incelemeye tabi tuttu.

Tasavvufî ilkelerin kitap ve sünnet temelli hâle getirilmesinden sonra tasavvuf, bilhassa III-IV/X-XI. asırlarda İslâm dünyasının her tarafına yayılmaya başladı. Tasavvuf mektepleri, tasavvuf önderleri, tasavvufa dair sülûk metotları, tasavvufî usuller, sûfî cemaatler ve ribatlar teşekkül etmeye, sûfî muhitler oluşmaya başladı. Hucvîrî (ö. 465/1072) bu asırda ortaya çıkan tasavvufî fırkaları on iki olarak saymış ve bu ekollerden her biri III-IV/X-XI. asırda birçok tasavvufî şahsiyet yetiştirmiş, bu şahsiyetler de ruhî, nazarî ve amelî mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır.

İslâm tasavvufunun belli başlı esasları ve kaideleri III-IV/X-XI. asırda yaşamış olan sûfler tarafından konulmuş, tamamlanması için her sûfî elinden geleni yapmış, bu suretle sağlam temeller üzerine kurulan İslâm tasavvufu zamanımıza kadar gelebilmiştir. O tarihten itibaren sadece tabirler, ıstılahlar, şekiller ve zahirî şeyler değişmiştir. Günümüze gelinceye kadar esaslar hep aynı kalmıştır.⁵

3. Selçuklu Hükümdarlarının Sûflerle Olan İlişkisi

Selçuklu sultanlarının nazarında sûfler, insanları Allah'a ibadete, ihlâsa ve tevhide çağıran birer İslâm tebliğcisi, Allah'ın sevdiği insanlardır. Bu nedenle zâhidâne hayat yaşayan sûflere karşı büyük saygı gösteren Selçuklu sultanları, dinin derunî boyutta yaşanmasının önünü açan ve İslâm'ın hikemî boyutta yaşanmasını öngören sûfleri her zaman himaye etmişlerdir.⁶

Tuğrul Bey, bizzat kendisi gece namazlarına kalkmış, haftanın Pazartesi ve Perşembe günlerini oruçlu geçirmiş, kendisine kötülük

⁵ Süleyman Uludağ, "Siyasî, Kültürel ve Dinî Bakımdan Hucvîrî'nin Yaşadığı Çağ", *Kesfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Dergâh Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1996, s. 15-16.

⁶ Marshall G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih – İslâm'ın Klasik Çağı-*, trc. Komisyon, yay. haz. Metin Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, c. II, s. 45.

yapanları bağışlamış, bu ve benzeri kimi zühd unsurlarını kendi hayatında yaşamıştır.⁷ Tuğrul ve Çağrı Beyler sûfi şeyhini ziyaret için Meyhene'ye gitmişler, selam vererek şeyhin huzuruna girdikten sonra elini öpmüşler ve ayakta beklemişlerdir.⁸

Tuğrul Bey Hamedan'a girdiği zaman veziri Amidülmülk el-Kündüri ile birlikte Baba Tahir, Baba Ca'fer ve Şeyh Hamşad adında üç sûfiyi ziyaret etmiştir. Baba Tahir'in Tuğrul Beyden Hamedan halkına ne yapacağını sorması üzerine sultan, "Sen ne istersen onu yaparım" diye cevap verir. Baba Tahir ise "Allah'ın emrettiğini yap; O adalet ve ihsanla muamele etmeni emrediyor" telkininde bulunur. Tuğrul Bey ağlayarak, öyle yapacağını söyler. Uzun yıllar boyunca abdest aldığı ibriğin kırk başını yüzük yaparak kullanan Baba Tahir, onu parmağından çıkarıp Sultan Tuğrul'un parmağına takar ve "Âlem memleketini bunun gibi senin eline koydum, adaletli ol" der. Tuğrul Bey de bu yüzüğü ömrü boyunca saklamış ve her muharebeye gittiğinde onu parmağına takmıştır.⁹

Adaletli, merhametli, akıllı, fakirlere karşı çok şefkatli hükümdar olarak tanınan Sultan Alparslan, fakir insanları gördüğünde onlarla oturup ağlar, onlara sadakalar verir, divanında ülkesinin ulaşabildiği bütün fakirlerini kayıt altına alarak onlara maaş bağlayıp çeşitli tahsisat ayırır, çok fazla dua ve niyazda bulunurdu.¹⁰ Dervişlik ruhuna sahip olan Sultan Alparslan sûflere karşı sevgide kusur etmezdi. Bütün servetini mescitler, hankâhlar ve köprüler gibi hayır kurumlarına harcayarak tasavvuf yoluna sülûk eden Hassan b. Said b. Hassan'a büyük saygı göstermiş, kendisinden hayır ve bereket umarak ona ziyarette bulunmuştur.¹¹

Meşhur sûfi Ebü'l-Ferec eş-Şirâzi'ye büyük saygı gösteren Alparslan'ın oğlu Tutuş,¹² Ebu'l-Feth Nasr b. İbrahim el-Makdisi'yi (ö.490/1096) ziyaret edip Şeyh Makdisi'ye hediyeler göndermiş, fakat

⁷ ez-Zehabi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, tah. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, 10. Baskı, Beyrut 1994, XVIII, s. 109.

⁸ B. Zahoder, "Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan", *Belleten*, çev. İsmail Kaynak, XIX/76, 1995, s. 516; Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 194.

⁹ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 194-195.

¹⁰ İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-târih*, Dâu Sâdir, Beyrut 1979, c. X, s. 74-75; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, c. XII, s. 228; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, trc. İsmail Yiğit, Kayıhan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1992, c. V, s. 36.

¹¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, c. X, s. 69; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XII, s. 223.

¹² Orhan Çekcer, "Ebü'l-Ferec eş-Şirâzi", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 318.

Şeyh kendisinin ihtiyacı olmadığı gerekçesiyle bu hediyeleri kabul etmeyip yanında bulunanlara dağıtmıştır.¹³

Tuğrul Bey ve Sultan Alparslan gibi Sultan Melikşah da sûflerle takım ilişki içerisinde olmuştur. Sultan Melikşah Bağdat'ı ilk ziyaretinde Hz. Ali, Hz. Hüseyin, İmam Musa Kâzım, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hanife gibi önemli kişilerin kabirlerini ziyaret etmiştir. Onun ziyaret ettiği makamlardan birisi de tasavvuf tarihinin önemli simalarından Ma'ruf el-Kerhî (ö. 200/816)'nin türbesidir.¹⁴ Sultan Melikşah, her defasında meşhur sûfi Ahmed el-Gazâlî (ö. 520/1129)'ye olan saygısını ve bağlılığını dile getirmiştir. Ahmed el-Gazâlî'nin oğlu Sencer'i yanağından öptüğü haberini alınca, Sencer'e bunun doğru olup olmadığını sorar. Doğru olduğu cevabını alınca da, "Yeryüzünün yarısına sahip oldun; eğer senin diğer yanağından da öpmüş olsaydı dünyanın tamamına sahip olacaktın" diyerek Ahmed Gazâlî'ye olan hayranlığını gizlememiştir.¹⁵ Sûflere kapısını daima açık tutan Sultan Melikşah, önemli sûflerin kendisini ziyaret etmesini istemiş, ziyaretine gelmeyen sûflere sitemde bulunmuştur. Örneğin bir zamanlar vaiz olarak görev yaptıktan sonra tasavvuf yoluna sülûk eden Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hasan es-Sandalî (ö. 484/1091), tasavvufi seyri gereği sultanlarla olan ilişkilerini kesmiştir. Bir gün Sultan Melikşah onu camide görünce, kehdisini ziyaret etmediği için üzülüğünü bildirerek sitemde bulunmuştur.¹⁶ Kendisinin de tasavvuf ehli olduğu anlaşılan Melikşah, sûflere hiçbir zaman saygıda kusur etmemiş, onlara gereken değeri vermiştir. Şeyhu's-Şuyuh unvanlı Nisaburlu sûfi Ebu Sa'd (ö.479/1086), Melikşah nazarında büyük itibara sahip olmuştur. Sultan

Sûfi dergâhların inşasına önem veren Sultan Muhammed Tapar, İmam-ı Gazâlî ile yakın irtibat kurmaktaydı. İmam-ı Gazâlî Muhammed Tapar'a yaptığı nasihatlerinde dünyanın fani, ahiretin baki olduğunu anlatmış, gafillerin dünyaya aldandığını, akıllıların ise ahiret hazırlığına koyduklarını hatırlatmıştır.¹⁷

¹³ Hamdi Döndüren, "Makdisî, Nasr b. İbrahim", *DİA*, Ankara 2003, c. XXVII, s. 434.

¹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, c. X, s. 155-156; Hasan, *İslâm Tarihi*, c. V, s. 40.

¹⁵ Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud Kazvinî, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, Dâru Sadr, Beyrut ts., s. 415.

¹⁶ Ebû Muhammed Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah İbn Salim b. Ebi'l-Vefâ el-Kureşî el-Hanefî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, tah. Abdülfettah Muhammed Estalû, Hicru li't-Tabaati ve'n-Neşri ve't-Tavzi' ve'l-i'lan, Kahire 1993, c. II, s. 554; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu terâcim li-eshuri'r-ricâl, ve'n-nisâi mine'l-arab ve'l-musta'ribîn ve'l-müstesrikîn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 10. Baskı, Beyrut 1992, c. IV, s. 273.

¹⁷ Hasan, *İslâm Tarihi*, c. V, s. 65.

Sûflere en fazla destek veren Selçuklu siyasîlerinin başında Nizamülmülk gelmektedir. Nizamülmülk'ün yanına rahatça girip çıkabilen sûfler, huzura varmak için herhangi bir izne gerek duymamaktaydılar. Bu durum kimi zaman Nizamülmülk'ün resmi işlerinde zor durumda kalmasına yol açmıştır. Sûfleri kıramayan ve onlara istedikleri kadar zaman ayıran Nizamülmülk'ün işlerini aksattığını gören danışmanları Nizamülmülk'ü uyarıp "Bu kişilerin sürekli yanınıza gelmeleri devlet işlerinin aksamasına yol açmaktadır. Bundan sonra onları randevu ile huzurunuzda kabul etmeniz daha uygun olur. Ancak bu şekilde yaşanan sıkıntıdan kurtulabilirsiniz." dediklerinde, Nizâmülmülk danışmanlarının bu önerisini kabul etmemiş, onlara, "Bu insanlar İslâm'ın direkleridir; dünya ve ahiretin füzelikleridir. Eğer onlardan her birini başımın üzerine oturtsam bu bile az gelir." şeklinde cevap vermiştir.¹⁸

Nizamülmülk'ün sûfleri himaye edici ve destekleyici tavrı nedeniyle olsa gerektir ki, kendisini öldüren batinî isim, sûfi kılığına girerek yanına kadar yaklaşabilmiştir.¹⁹ Cüveynî ve Kuşeyrî gibi devrin âlimlerine ve şeyhlerine saygı gösteren²⁰ ve huzuruna geldiklerinde onlara saygıdan dolayı ayağa kalkan Nizâmülmülk, Fârmedî geldiğinde ise hürmetle ayağa kalkmakla birlikte, onu kendi makamına da oturturdu. Nizâmülmülk'e Fârmedî'ye gösterdiği bu saygının sebebi sorulduğunda şu karşılığı verirdi:

"Diğer âlim ve şeyhler beni yüzüme karşı övüyorlar. Bu da nefsimin hoşuna gidiyor. Fârmedî ise beni yüzüme karşı övmediği gibi kusurlarımı, yanlışlık ve haksızlıklarımı da söylüyor ve beni ikaz ederek irşad ediyor. Ben de onun bu söylediklerinde hayır görerek ona saygı göstermeye çalışıyorum."²¹

Nizamülmülk'ün açtığı çığırda giden Selçuklu vezirleri tasavvufi düşünceye ve tasavvufi şahsiyetlere hürmette kusur etmemişlerdir. Nizamülmülk'ün oğlu Vezir Fahrülmülk, İmam-ı Gazâlî'nin hayranlarından olup kendisinden hayır dualarını talep etmiş ve nasihatlerini dinlemiştir. Gazâlî'nin verdiği derslerden etkilenen

¹⁸ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 194.

¹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, c. X, s. 204, 313, 317; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, haz. Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, c. II, s. 16.

²⁰ İzzüddin İbnü'l-Esir el-Cezerî, *el-Lübâb fi't-tehzîbi'l-ensâb*, Dâru Sâdir, Beyrut 1980, c. II, s. 405.

²¹ Hasan Kamil Yılmaz, *Altın Silsile*, Erkam Yayınları, İstanbul 1994, s. 72; Komisyon, *Evlîyâlar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, İstanbul 1992, c. V, s. 95-96; Kadir Özköse-Halil İbrahim Şimşek, *Altın Silsile'den Altın Halkalar*, Nasihat Yayınları, Ankara 2009, s. 135-136.

Fahrülmülk, İmam-ı Gazâlî'den Nisabur'a gelmesini, Nişabur medresesinde ders vermesini rica eder. Fahrülmülk'ün ısrarına daha fazla dayanamayan İmam-ı Gazâlî, Nişabur'a varıp Nizamiye Medresesinde ders vermiş, Fahrülmülk tarafından medresenin yanında açılan hankâhta da tasavvufî eğitimle meşgul olmuştur.²²

Büyük Selçuklularda gördüğümüz tasavvuf erbabı ile olan yakın ilişki, Anadolu Selçuklu hükümdarları zamanında da devam etmiştir. Örneğin Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev, ikinci defa tahta çıkışını (601-608/1204-1211) Abbasi halifesine bildirmek için Malatyalı Şeyh Mecdüddîn-i İshak'ı Bağdat'a göndermiştir. Bir diplomat olarak görevini tamamladıktan sonra hacca giden Mecdüddîn, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Ebû Cafer Muhammed el-Berzâî ile Ahi Evran-ı Veli'yi yanına alarak Anadolu'ya getirmiştir.²³

Abbasi Halifesi Nâsır Lidinillah'ın organize ettiği fütüvvet teşkilatının bir temsilcisi olarak ve Abbasi Halifeliği tarafından Anadolu'ya şeyhu'sşuyuhu'r-Rûm sıfatıyla gönderilen Evhâdüddin-i Kirmânî, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in irtibat içerisinde olduğu sûfi şahsiyetlerden biri haline gelmiştir. Kirmânî sultanla dostluğunu ileri boyuta taşımış, özel meclisler tertip etmiş ve sultana hitaben şu rubaiyi söylemiştir: "Kayser'in ayağının altında yer eskimekteydi. Köşkü gökyüzüne yükselmişti. Ey Keyhüsrev, onun yerini almış durumdasın. Söyle! O köşk nerede? Kayser ise sanki hiç yaşamadı."²⁴

I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve oğlu I. Alaaddin Keykûbâd zamanında iktidarın destek ve himayesini kazanan Kirmânî, kurucusu olduğu Evhâdiyye tarikatını Anadolu'da yaymış, tarikatın Anadolu'da en güçlü siyasî, fikrî ve tasavvufî kurum haline gelmesini sağlamıştır. Fütüvvet teşkilatını Anadolu'da kadrolaştıran ve yöneten Evhadüddîn-i Kirmânî, bu yönü ile Anadolu Ahi teşkilatının ve bu teşkilatın kadınlar kolu olan Bâciyân-ı Rûm'un teşekkülünde büyük rol oynamıştır.²⁵

Alaaddin Keykubat, kendi ülkesine gelen bu mutasavvıflarla daima yakın ilişkiler içinde bulunmuştur. Bu isimlerin başında Bahaeddin Veled gelmektedir. Konya'ya gelmekte olan Bahaeddin Veled'i bizzat karşılamak üzere Sultan büyük bir toplantı tertip etmiş, şehrin bütün bilginleri, arifler, fütüvvet erbabı ve zahitleri bu toplantıda hazır

²² Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serîveni Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Plânı*, Şema Yayınevi, İstanbul 2006, s. 201.

²³ Mikail Bayram, *Şeyh Evhadüddin Hâmid el-Kirmânî ve Evhadîyye Tarikati*, Konya 1993, s. 29-30; Galip Demir, Galip Demir, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Ahilik*, Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 348.

²⁴ Bayram, *Şeyh Kirmânî ve Evhadîyye Tarikati*, s. 31.

²⁵ Bayram, *Kirmânî ve Evhadîyye Tarikati*, s. ix.

bulunmuşlardır. Sultan, Bahauddin Veled'e büyük bir saygı ve bağlılık örneği göstermiş, diğer ileri gelenlerle birlikte kendisine intisap etmiştir.²⁶ İslâm esaslarına titizlikle bağlı kalan Bahâeddin Veled karşısında eğilen ve ona sanki bir hükümdar saygısı gösteren Alaaddin Keykubat, diğer emirlerle birlikte sürekli onun vaazlarına katılmıştır. Sultan, bu aileye, sarayının ve yaptırmış olduğu caminin etrafında ikametgâhlar tahsis etmiş, halka dersler vermesi ve onları irşat etmesi için İplikçi Cami gibi birtakım yerler tayin etmiştir.²⁷

Sultan I. Alaaddin Keykûbâd'ın sûfilere olan yakın ilgisinin en önemli göstergesi, Kayseri'de gerçekleşen yöneticilerle Türkmen dervişler arasındaki geçimsizliğe zamanında müdahalesidir. Anlaşmazlık tehlikeli bir mahiyet arz edince, Sultan acilen Konya'dan Kayseri'ye gider. Türkmen dervişler lehine bir siyaset izleyerek Türkmen dervişlere muhalif olan bazı önde gelen idarecileri idam ederek olayın büyümesini önler. Türkmen dervişler arasında büyük bir üne sahip olan Kâmil-i Tebrizî ile de görüşen sultan, kendisine saygı gösterir ve kendisine desteğini esirgemez. Bundan sonra yöneticilerden hiç kimse bu dervişlere ilişemez.²⁸

Anadolu'da din büyüklerine saygı gösteren sultanlardan biri de I. İzzeddin Keykâvus'tur. Kaynaklar, onun bilginlere dost ve cahillere düşman olmasıyla tanındığını, meclisinin ve sarayının âlimlerle dolup taşğını haber vermektedirler. Bu sultan, yüksek fikir sahibi mutasavvıfları daima himaye etmiş, hatta onlara intisap etmiştir. Mesela o, büyük sûfi Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'yi Konya'ya ve sarayına davet etmiştir. I. İzzeddin Keykâvus'a bir öğüt mektubu yazan İbnü'l-Arabî, mektubun metnine *el-Futuhatu'l-Mekkiye* isimli eserinde yer vermiştir. Mektubunda oldukça rahat ifadeler kullanmış ve bazı konularda sultanı suçlayacak kadar ileri gitmiştir. İbnü'l-Arabî, yazmış olduğu bu mektubun, daha önce sultanın kendisine yazdığı bir mektuba cevap olduğunu da ifade etmiştir.²⁹

İzzeddin Kaykavus İslâm dünyasının her tarafından ilim, fikir ve tasavvuf adamlarını Anadolu'ya çekmiş, böylece bir taraftan fütüvvet,

²⁶ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 82-83.

²⁷ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 505-506.

²⁸ Bayram, *Kirmânî ve Evhadiyye Tarikati*, s. 33-34.

²⁹ Muhyüddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Beyrut, ts., c. IV, s. 547-548.

diğer taraftan da tasavvuf kültürünün ülkede yerleşmesine ve gelişmesine son derece katkıda bulunmuştur.³⁰

II. Kılıçarslan'ın oğullarından Niksar ve dolaylarının meliki olan Nasreddin Berkyaruk, şair, felsefeye meraklı ve aydın bir Selçuklu şehzadesiydi. Şehabeddin Maktul olarak bilinen Şehabeddin Sühreverdî (ö. 586/1191), felsefede Berkyaruk'un hocası olmuştur. Bu melik Sühreverdî'nin görüşlerini kabul etmiş, bazı düşüncelerini ona dayandırmış, bu konularda araştırmalar yapmıştır. Şehabeddin Sühreverdî bu melik için "*Perteunâme*" isimli bir kitap yazmış ve bunu Berkyaruk'a ithaf etmiştir. 1163 tarihinde Kemâlüddin Ebû Bekr b. İsmail b. Saîd-i Râzî de bu melik namına Farsça "*Ravzatu'l-Menazir li'l-Meliki'n-Nasır*" adında yirmi bablık bir kelâm kitabı kaleme almıştır.³¹

Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Rukneddin Kılıçarslan (1249-1266)'ın himaye edip sahip çıktığı sûfi ise Baba Merendi'dir. Sultan, riyazeti ve zühdü ile meşhur olan Baba Merendi'yi himaye etmekle kalmamış, kendisini "Baba" edinmiştir. Hatta sultan, bu sözü Mevlânâ'nın bulunduğu bir toplantıda söylemiş, Mevlânâ da bunu kıskanarak "*O halde biz de kendimize başka bir oğul arayalım*" diyerek toplantıyı terk etmiştir.³²

4. Selçuklular Döneminde Ribat ve Hankâhların İnşa Süreci

Tasavvufun "hâl ilmi" olarak bizzat tecrübeyi, deneyimi, uygulamayı esas almakla birlikte, âdâb ve erkânı bakımından bilinmesi ve öğrenilmesi gereken "kâl" boyutu da bulunmaktadır. Tasavvufî âdâb ve erkân ancak okuyarak, dinleyerek ve tekkede görerek ikmal edilmektedir. Büyük şeyhler tarafından yazılan ve genellikle "âdâbü's-sülûk", "âdâbü't-tarika", "ilmü's-sülûk" gibi adlarla bilinen eserler de tekke kültürünün pratik yönünü konu alan kitaplardır. Bu kitaplar dervişler için bir nevi "el kitabı" mahiyetindedirler. Bu çerçevede bir ilim dalı olarak, tasavvufun zamanla talim ve tedris edildiği müesseseleri de kurulmaya başlamıştır. Fıkıh, kelim ve hadis ilimleri için medrese ne ise tasavvuf ilmi için de tekke o derece önem arz eder olmuştur.

Tekkeler bir eğitim yeri olarak müritlerin ahlâken yetiştirildiği, mürşitlerin irşat için hazırlandığı mekânlardır. Tekkelerin yaygınlık kazanmaya başladığı V/XII. yüzyılın şartlarında tekkelerdeki eğitim ve öğretim hizmetleri, nazarî ve amelî olmak üzere iki yolla yapılmaktaydı.

³⁰ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 503.

³¹ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 185.

³² Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 165-166.

Nazarî olan eğitim daha çok mürsitlerin müritlere yaptığı nasihat, öğüt ve uyarılardan ibaretti. Amelî eğitim riyazet, itikâf, nafilî oruç ve namaz, kırk gün süreli halvet ve çile türü şeyler ile semâ ve zikirden ibaretti.³³

Tekkeler, tasavvufun bu ikili yönünü asırlarca beraberce işlemiş ve geliştirmiştir. Bunun neticesi olarak cemiyete değişik bir insan tipi sunmuştur. Bu tipin temel özellikleri, tevazu, fahrîlik, mahvîlik, maddeye düşkün olmama, cömertlik ve müsamaha gibi huy ve alışkanlıklardır.³⁴

Selçukluların kuruluş ve gelişme çağlarında Anadolu baştanbaşa zaviyelerle donanmıştı. Selçuklu sultanları Anadolu'da yeni bir şehir ve bölgeyi fethettikleri zaman, ilk iş olarak orada cami, medrese ve hankâh inşa ediyor, tüccarları, din adamlarını ve dervişleri bu yerlerde yerleştiriyorlardı. Sûfî ve dervişler uç'larda toplanarak hem Türkmenleri daha sağlam İslâmlaştırıyor, hem de gaza ruhunu canlandırıyorlardı. Bu suretle Anadolu, nüfusu ve kültürüyle İslâmlaştırıyor, fetih hadisesi de manen ikmal ediliyordu.³⁵

Sûfilere ve sûfî kurumlara verdiği değerle tanınan Sultan Melikşah, çöllerde bile sûfiler için hankâhlar inşa ettirmiştir.³⁶ Bu durumun bir örneği olarak Sultan Melikşah'ın Kasr-ı Şirin-Bağdat yolunda bir Ribat yaptırdığı bilinmektedir.³⁷

Son derece muttaki ve dindar bir insan olan Sultan Muhammed Tapar Nizamiye Medresesinin yakınlarında bir yerde sûfiler için hankâh yaptırmıştır. İbnü'l-Cevzî söz konusu hankâhı Muhammed Tapar'ın onayıyla Behruz el-Hadım'ın yaptırmış olduğunu söylemektedir.³⁸

Büyük Selçuklular Devleti ile Anadolu Selçukluları Devleti dönemlerinde etkinlikleri artan tekkelerin fonksiyonlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Selçuklu Beyleri iktidarları döneminde teşkilatlı göçlere ihtiyaç hissetmekteydi. Göçmen Türk boylarının teşkilatlanmasına katkı

³³ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 142.

³⁴ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 107.

³⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, II. Baskı, İstanbul 1969, s. 282.

³⁶ İbn Hallikan, Ebü'l-Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Kahire, 1948, c. C. IV, s. 371.

³⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 160.

³⁸ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atta-Mustafa Abdülkadir Atta, tsh. Naim Zerzûr, Dâu'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992, c. XIX, s. 502.

sağlayan tekkeler, bilhassa savaş, kargaşa ve isyan ortamlarında bozulan cemiyet nizamını tesis etmeye çalışmışlardır. Yaşanan sıkıntılı ortamdan rahatsızlık duyan kitlelere ruhsal huzur ve manevî terapi işlevini görmüşlerdir.

2. Moğol istilasının Anadolu Selçuklu Devletini yıkma maruz bıraktığı dönemde tekkeler, toplumsal bütünlüğü sarsılan ve sosyal sancılar içinde kıvranan Anadolu insanı için, kurtarıcı birer sığınak işlevine bürünmüştür.³⁹

3. Selçuklular döneminde kurulan tekkeler en önemli özelliği birer ribat konumunda bulunmalarıdır. Ribat fonksiyonlu bu tekkeler, ordularla birlikte memleket açma çabasında olmuşlar ve fütuh hareketine girişmişlerdir.

4. Selçuklular döneminde tekkeler, tecanüsten mahrum halk kitlelerinin aynı idealler etrafında kenetlenmesini sağlamıştır.⁴⁰

5. Merkezi otoritenin tesisine yardımcı olmuştur.⁴¹

6. Devlet için lüzumlu kan ve kol kuvveti olmak suretiyle iman birliğini sağlamak için gayret göstermişlerdir.⁴²

7. Bir kısım tarikat ehli zalim Moğollar arasında kalarak onları İslâm'a ısındırmak, ya da zulümlerini asgariye indirmek için mücadele etmeye çalışmışlardır.⁴³

³⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, c. I, s. 40; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1993, c. II, s. 1-9.

⁴⁰ Ömer Lütfi Barkan, "*Defter-i Hâkânî Kayıtları-Kolonizatör Türk Dervişleri*", Vakıflar Dergisi, c.II, s. 290.

⁴¹ Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, c. II, s. 290.

⁴² Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, c. II, s. 290.

⁴³ Şeyh Cemâleddin adında muttaki ve mutasavvıf bir zat, bazı yolcularla beraber seyahatte iken, bilmeyip Tokluk Timur Han adındaki bir Moğol Emirinin av arazisine izinsiz girdiği için yakalanır. Elleri ve ayakları bağlı olarak huzura götürülür. Yapılan soruşturma esnasında; "İranlı olduğunu ve memnu bir yere girdiğinin farkında olmadığını" belirtir. Bunun üzerine Han; "Bir köpek bile bir İrânlıdan daha kıymetlidir" deyince, Şeyh de; "Evet Müslüman olmasaydık, belki bir köpekten de aşağı olurduk..." cevabını verince, Şeyhin cesaretine hayran kalan Han, onu bir kenara çekerek söylediklerinin manasını sorar. Şeyhin ifadelerinin tesiri altında kalan han, tazim ve hürmetten sonra ona; "Şimdi şahadet getirmiş olsam, halkımı buna sevk etmeye imkân bulamam. Benim için biraz sabret. Ecdadımın bıraktığı hükümete tamamıyla malik olduğum zaman buraya gel" diyerek Şeyh'i salverir. Aradan seneler geçer. Hastalanan Şeyh Cemâleddin, ölmeden evvel oğlu Reşidüddin'e, "Bir gün gelecek Tokluk Timur Han büyük bir hükümdar olacak, korkmadan onun nezdine git ve benim namıma kendisini selamla ve etmiş olduğu vaadi hatırlat" diye vasiyet eder. Oğlu, zamanı gelince Hükümdara giderse de, huzura girme imkânı bulamaz. Bunun üzerine bir gün sabah erkenden, Han'ın çadırı yanına sokularak sabah ezanını okumaya başlar. Buna oldukça sinirlenen muhafızlar, derhal onu yakalayarak Han'a götürürler. O da, huzura çıkınca, Han'a pederine olan vaadini hatırlatır. O da; "Tahta çıktığımdan beri, verdiğim sözü her an hatırimda tuttum" diyerek, hemen

8. Tarikat dervişlerinin toplu olarak yaşadıkları, gelip geçen yolculara bedava yiyecek ve yatacak yer verilen tekke vakfiyelerinde en sık rastlanılan söz, âyende ve râvendeye hizmet etmektir. Kurulan tekke vakıfları kimsesizlerin, yoksulların, muhtaçların ve fakirlerin hamisi konumuna gelmiştir.⁴⁴

9. Anadolu tekkeleri hakkında ribat, hankâh, buk'a, savma'a, duveyre, medrese, imaret, dergâh, âsitâne gibi terimler kullanılmakla beraber, tekke ve zaviye terimleri zamanla yaygınlaşmıştır.⁴⁵ Anadolu'da pek çok köy adının Tekkeköy, Tekkedere, Tekkevran, Tekkekaya gibi doğrudan doğruya "tekke" olması veya tekke sözünü ihtiva eden isimler olması, tekkelerin Anadolu'nun iskânı hususunda oynadıkları rolü göstermektedir.⁴⁶

10. Anadolu ve Rumeli'de kurulan zaviyelerin pek çoğu terk edilmiş köylerde, derbent mahallerinde yahut devletin lüzumlu gördüğü bölgelerde kurulmaktaydılar. Bunlara terk, tahsis ve vakıf olunan arazilerden çoğu zaman öşür ve avarız alınmamak suretiyle, bu gelirler ile dervişlerin buldukları yerleri şenlendirmeleri, köyler tesis etmeleri, köprü, cami, değirmen kurmaları, derbent beklemeleri, "âyende ve râvendeye" hizmet etmeleri istenmekteydi. Bu zaviyelerin, bağlanan zengin vakıflar ve dervişlerin devletten elde ettikleri "cihetler" sayesinde, fukaraya yemek veren müesseseler olmaları, yolcular için bir misafirhane durumunda bulunmaları; göçmenlerin tekke ve zaviyeler çevrelerine zahmet çekmeden yerleşmelerini ziyadesiyle kolaylaştırıyordu.⁴⁷

kelime-i şehâdet getirir ve Müslüman oluverir. Emirleri ile istişareden sonra, Tulik isminde eşraftan birisine İslâm'ı kabul etmesi teklif edilir. O da, vaki olan böyle bir teklif karşısında ağlayarak; "Bundan üç sene önce, Kaşgar'da bulunan evliyadan bir zat beni hidayete sevk etti. Fakat sizden çekindiğim için bunu izhar edememişim" der. Bkz. Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, *İslâm Tarihi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1974, s. 456-457. Zamanın en büyük İslâm Hükümdarı olan Muhammed Harzemşah, asılsız bir iftira ile itham ettiği Buhara alimlerinin reisi ve piri Necmuddin-i Kübra (ö.618/1221)'nın halifesi Şeyh Mecdüddin'i, sarhoşken verdiği bir kararla boğdurtur. Bu müessif hadiseden haberdar olan Necmuddin-i Kübra, Sultan Harzemşah'a beddua etmiş ve "Mecdüddin'in kanını, tacı, başı ve mülkü pahasına ödeyecek" demişti. Ertesi gün işlediği suçun ağırlığı altında ezilen Sultan, müşarunileyhe, tabaklar dolusu altın göndermiş ve kusurunun affını talep etmişti. Lakin aldığı cevap: "Mecdüddin'in kanı pahası, senin, benim ve daha nice binlerce insanın kanıdır"dan ibaret olmuştur. Netice şeyhin dediği şekilde tecelli etmiş, Necmuddin Kübra da, şehir Moğollar tarafından muhasara edildiğinde şehid düşmüştür. Bkz. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1983, s. 12-13.

⁴⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviye", İA, XIII, s.468.

⁴⁵ Franz Babinger ve M.Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, trc.Ragıp Hulusi, haz. Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 25.

⁴⁶ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 107.

⁴⁷ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, c. I, s. 394.

11. Selçuklu Devleti, Alaaddin Keykubat (616/1219)'tan sonra, inkiraza yüz tutmuş, saltanat kavgaları, Moğol istilası, komşu devletlerle yapılan harpler milleti son derece tedirgin etmiş, dünya zevklerinden mahrum olan halk, uhrevî hayatı kazanmak hevesiyle tekke ve şeyhlere koşmuştur. Mahallî geçici hamiyetler teminine uğraşan Beyler de, halkın bu umumî temayülüne uyarak, şeyhlerin maddî ve manevî nüfuzundan istifade için her tarafta tekkeler, zaviyeler yaptırıyorlar ve onlara zengin vakıflar ayırıyorlardı.⁴⁸ Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykübâd'ın komutanlarından olan Emir Mübârizüddin Cavli-i Çaşnigir, Evhâdüddin-i Kirmânî'nin bağlılarından. Kirmânî adına Şam'da bir hankâh yaptırdı. Kirmânî Şam'a düzenlediği seyahatlerde bu hankâhta kalırdı.⁴⁹

12. On üçüncü yüzyılda Anadolu'da çok yaygın bulunan ve o dönemde büyük işlevler gerçekleştiren Ahilik teşkilatı ise meslekî hüviyete sahip bir tasavvuf zümresidir.

5. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Sûfî Çevrelerin Rolü

Doğuşunu takip eden kısa süre içerisinde İslâm dininin büyük coğrafyalara yayılmasının ana etkenlerinden biri, bu dinin bünyesi içinde barınıp gelişen tasavvuf cereyanı olmuştur.⁵⁰ İlk devirlerden itibaren İslâm'ın özüne inerek, onu en iyi şekilde anlayıp duygu, düşünce ve davranışlarını tam manasıyla Allah ve Resulü'nün iradesine tabî kılmayı gaye edinen tasavvuf ve tarikat mensupları, İslâm dinini gayrimüslim toplumlara tebliğ edip yaymayı en önemli vazifelerinden biri kabul etmişlerdir. Bunun içindir ki, kendilerini Hak yolunda seferber eden ve her türlü fedakârlığı göze alan sûfî dervişler, pek çok bölgelerde yoğun bir tebliğ faaliyeti sürdürerek, oralardaki insanlara İslâm'ı tanıtip sevdirmişler ve Müslüman olmalarına vesile olmuşlardır.⁵¹ İslâm ordularının girdiği ve giremediği bölgelerde

⁴⁸ Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1993, s.204.

⁴⁹ Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadü'd-dîn Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikatı*, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya 1993, s. 40.

⁵⁰ M.Ali Aynî, *Hacı Bayram Velî* adlı eserinde mutasavvıfların İslâm dininin yayılması ve genişlemesinde en büyük hizmeti ifâ ettiklerini belirttikten sonra, zamanımızın en yüksek müsteşriki saydığı Louis Massignon'dan şu alıntıyı kaydeder: "Din-i İslâm'ın beyne'l-milel ve âlemşumûl bir din olması sûfiyye sayesinde. Sûfiler bilâd-ı gayr-ı müslimeyi irşâd-ı inâm için dolaştıklarından Din-i İslâm beyne'l-milel olmuştur. (...) Din-i İslâm'ın âlemşumûl olması da sûfiyye sayesinde olmuştur. Zira bütün insanlar için tabî ve akîl bir tevhid olan "Hanffıyye"nin müessiriyet-i ma'nevîyye ve ahlâkiyyesini en birinci olarak sûfiler anlamıştır".Bkz. M. Ali Aynî, *Hacı Bayram Velî*, İstanbul 1334, s. 111-112.

⁵¹ Osman Türer, "Batı'nın İslâm'ı Tanımasında Tasavvufun Rolü", *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, haz. Coşkun Yılmaz, İstanbul 1991, s.143.

oldukça önemli tebliğ faaliyetlerinde bulunan tasavvuf meşâyihî, gittikleri bölgelerde kısa zamanda teşkilatlanmışlardır.⁵²

Cihada ve fetih hareketlerine katılan derviş-gâziler, emirleri altına giren kitleye önce yegâne gâye olarak cihâd ve i'lâ-yı kelimetullah umdelerini aşıyor ve sonra bu umdelerin tahakkuku için lâzım olan bilgi ve tecrübeyi veriyor, yolu gösteriyor, teşkilatlandırıp sevk ve idare ediyorlardı. Alp ve abdal gibi unvanlar taşıyan bu mürşidler evvela Bizans topraklarına sirayet ediyor ve sonra oralarını tamamen Türk ve İslâm toprağı haline getirmek için bir faaliyete girişiyorlardı. Tarihin en dikkate şayan hadiselerinden biri olan bu faaliyet, büyük bir enerji ve manevî deha ile oldukça müspet şekilde ve az zamanda netice veriyordu. Türk derviş-gazileri bir şehri ve memleketi fetheder etmez, derhal bir kısmı oralara yerleşiyor, kalan kısmı ise daha ileriye doğru gidiyordu. Arkadan daima taze kuvvetler geldiği ve en ateşli kuvvet en ileriye sevk edildiği için, bu yürüyüşün ardı kesilmiyordu. Bu taze kuvvetler Türk milletinin en müteşebbis tabakasını teşkil ediyor, yerlerini yurtlarını terk ederek, i'lâ-yı kelimetullah aşkına, gaza ve şehâdet arayışına giriyorlardı.⁵³

İslâm'ın bu öncü kuvvetlerini; *"Bu misyoner Türk dervişlerinin telkinatı, ordularla birlikte, hatta ordulardan evvel, fütuhata çıkmış ve karşı tarafı daha evvel, manen fethetmiş bulunmaktaydı."*⁵⁴ diye tanıtan Barkan, şu tespitlerde bulunmaktadır: *"Abdullahoğlu, kul ve kuloğlu şeklinde kayıtları bulunan dervişler, eskiden Hıristiyan olup, sonradan sūflerin gayretleriyle İslâm'a girmiş kişilerdir. Bu muhtediler, yeni dinleri olan İslâm'ı yaşamada ve yaymada çok taassubkâr ve ateşli propagandacı tavırlara girmişlerdir."*⁵⁵

Anadolu'ya gelen bu derviş zümreleri iyi bir tahsil gerektiren kitabî İslâm'ı öğretmekten daha çok bölgedeki halkın ihtidasına önem vermişlerdir. Bu bakımdan söz konusu zümreler bir İslâm tebliğcisi olarak faaliyet göstermişlerdir. Esasen bu dervişler uçlarda, henüz İslâmiyet'i tamamen sindirememiş olan Türkmenler arasında veya Hıristiyan merkezlerine yakın yerlerde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Barkan'ın da ifade ettiği gibi, bu tebliğci dervişlerin Anadolu'nun İslâmlaşmasında oynadıkları rol büyük olmuştur.⁵⁶ Bu durumun bir örneği olarak Şeyh Sârimuddin, Şeyh Alay, Karadonlu Can Baba, Hoy

⁵² Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 64.

⁵³ Gündüz, *Devlet-Tekke Münasebetleri*, s. 91-92.

⁵⁴ Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, c. II, s. 283.

⁵⁵ Barkan, a.g.m., *Vakıflar Dergisi*, c. II, s. 303-304.

⁵⁶ Barkan, a.g.m., *Vakıflar Dergisi*, c. II, s.283-284.

Ata ve Barak Baba İslâmiyet'in Moğollar arasında yayılmasına katkı sağlamış isimlerdendir.⁵⁷ Kaynaklar, Ulu Abdal ve Küçük Abdal adlı iki müridi ile Karadeniz'den Gürcistan'a geçen Sarı Saltuk'un, Kral Görüş'i ve halkını İslâmlaştırdığını kaydetmektedir.⁵⁸ Yine 1262-3 yıllarında, Sarı Saltuk'un, Dobruca yöresinde tebliğ faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Kaynaklara göre, Tavas/Denizli'yi Sarı İsmail, Susuz/Kütahya'yı Hacım Sultan, Altıntaş'a bağlı Beşkarış yöresini Resül Baba İslâmlaştırmıştır.⁵⁹ Hacı Bektaş-ı Veli ise Nevşehir ve Kırşehir havalisindeki Hıristiyanlarla yakın temas halinde bulunmuştur.⁶⁰

Selçuklular döneminde sûflerin İslâmlaştırma faaliyetlerinde izledikleri yöntemlere baktığımızda şu hususiyetlerin ön plana çıktığını görmekteyiz:

1. Fethedilen bölgelerin gazi liderler tarafından Alplere verilmesi. Gazi liderlerin emri altında çalışan bu alp ve gaziler kendilerine verilen yerlere yerleşmişler, buraların hem İslâmlaşmasına, hem de Türkleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Çünkü bu gazilerden imkân bulanlar hemen buralarda İslâmlaştırma politikalarına uygun olarak cami, mescit ve zaviye gibi dinî eserler imar ederek, buralarda kalıcı olduklarını göstermişlerdir. Örneğin, Bursa fethedildiği zaman, şehrin fethine katılanlardan Hacı Ahmed adında bir gazinin Beğ Sarayı yanında hemen bir mescit bina ettiği, bu mescide İl-Eri Hâce Oğlu Mescidi denildiği söylenmektedir. Bir başka gazi olan Ahi Hasan'ın, bu mescidin yanına bir zaviye inşa ettiği haber verilmektedir.⁶¹

2. Alperenlerin fethettikleri bölgelerdeki dul kadınları himaye etmeleri. Dul ve kimsesiz kadınları himaye eden bazı alp ve gaziler bu kadınlarla evlenip o beldede ikamet etmeye başlamışlardır. Dul kalan bu Hıristiyan kadınlarla ömür boyu sürecek beraberliklerinin temelini atan alperenler, buldukları şehirleri mamur hale getirmek suretiyle İslâmlaşmaya katkıda bulunmuşlardır.⁶²

⁵⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Bazı Menâkıbnâmelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidâlarda Heteredoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1981, c.II, s. 40-41.

⁵⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961, s. 30; Ahmet Yaşar Ocak, "Sarı Saltuk ve Saltuknâme", *Türk Kültürü*, sayı:197, Ankara 1979, s. 266-275.

⁵⁹ Ocak, "İhtidâlarda Heteredoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1981, c. II, s. 38-40.

⁶⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara 1984, s. 15-16.

⁶¹ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Numâ Neşri Tarihi*, haz. Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Baskı, Ankara 1987, c. I, 135; Edimeli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts., s. 29; Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, nşr. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, c. I, s. 46-47.

⁶² Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Seriveni*, s. 323.

3. Çocuklarla oyun oynamaları. Fahreddin Irâkî'nin yanına vardığında onu çocuklarla baş başa bulan Muînüddin Pervâne de çocukların oyununa iştirak etmek zorunda kalır. Beraberinde getirdiği bir miktar altını de Irâkî'ye takdim eder. Fakat Fahreddin Irâkî kendisinden böylesi bir istekte bulunmadığını belirterek, "Altınla bizim gönlümüzü edemezsin" hatırlatmasında bulunur. Muînüddin Pervâne'den yegâne isteğinin dergâhına insan kazandırmasıdır.⁶³ Böylesi etkinliklerle uzun süre Anadolu'da ikamet eden Fahrüddin Irâkî, Konya, Kayseri ve Tokat gibi Anadolu'nun önemli şehirlerindeki halk kitleleri üzerinde ilgi uyandırmış ve buralarda bir mürit çevresi oluşturmuştur.

4. Sûflerin gezginci bir kimlik kazanmaları. Tekkelerdeki eğitimlerini tamamlayan Yesevi dervişleri, çeşitli bölgelere dağılarak kendileri gibi düşünenlerin çoğalması için çalışmışlardır. Medrese kültürü yönünden de büyük şöhrete sahip olan mutasavvıf Süfyân-ı Sevri (ö.161/778)'nin, "Horasan'da ezan okumak, Mekke'de ibadete dalmaktan daha üstün ve daha faziletlidir" sözü bu gerçeğin en açık göstergesidir. Böyle düşünen tarikat erbabının emirleriyle pek çok küfür diyarı, ilahi nura gark olmuş, Emir Şeyh İsmail gibi yüzlerce Türk'ün eliyle İslâm, Sumatra'lara kadar uzanmıştır.⁶⁴

5. Sûfi telkinlerin sıcaklığı. Sûfler verdikleri vaazlarla insanî ilişkileri güçlendirmişler, Medrese ulemasından farklı olarak kuru İslâmî bilgiler sunmak yerine sıcak söylemlerde bulunarak kitlelerle daha yakından ilişki kurmuşlardır.⁶⁵ Bu isimlerden biri olarak Nasıruddin Vaiz isimli sûfi, Niksar'a gelip vaazlar vermeye başlar. O hararetli vaazları ile sonunda bütün şehir halkını kendisine hayran bırakır.⁶⁶

6. Selçuklular dönemindeki sûfi isyanlar

Selçuklular döneminde gerçekleşen en önemli sûfi başkaldırı Babaîler isyanıdır. Baba İshak'ın gerçekleştirdiği bu tehlikeli isyan, Selçuklu Sultanlarından II. Gıyaseddin Keyhusrev (643/1246) zamanında vuku bulur. 637/1239-40 yılında bastırılan bu isyan Selçuklu devletini oldukça uğraştırır. Türkmenlerin, köylülerin ve Ahilerin uğradıkları siyasî, içtimai ve iktisadî rahatsızlıklara ve adaletsizliklere karşı çıkan Baba İshak, bu isyanda Baba İlyas'ın dinî hüviyetini ustalıkla

⁶³ Molla Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-üns -Evliya Menkabeleri-*, trc. ve şrh.Lâmî Çelebi, haz.Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2001, s. 818.

⁶⁴ Mustafa Kara, *Din hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1990, s. 72.

⁶⁵ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, c. II, s. 228.

⁶⁶ Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, s. 676-677.

kullanır, etrafına otoriteden rahatsız olan geniş Türkmen kitleleri toplar ama isyan II. Gıyaseddin tarafından 1240 yılında bastırılır, başta Baba İshak olmak üzere isyanın elebaşları yakalanarak idam edilir. İsyân sonrasında sıkı takibat gerçekleştirilir. Babai derviş ve halifeleri farklı yerlere dağılarak takibattan kurtulmaya çalışırlar.⁶⁷

İsyânın gelişim seyrine baktığımızda şu tespitlerde bulunmamız yerinde olacaktır. Alaaddin Keykubad 1237 yılı Ramazan bayramının üçüncü günü oğlu II. Keyhüsrev ve yandaşları tarafından düzenlenen bir süikast sonucu zehirlenerek öldürülür.⁶⁸ Sultanın ölümünden sonra, İzzeddin Kılıçarslan yerine, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkarılmasında yabancı unsurların ve sığınmacıların entrikaları önemli rol oynamıştır.⁶⁹ Bu olaya Ahiler ve Türkmenler sert tepki gösterirler. Vezir Sadeddin Köpek'in kıskırtmasıyla II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Ahi ve Türkmenlere karşı yoğun bir sindirme hareketi başlatır.⁷⁰ Bu çerçevede öncelikle büyük merkezlerin Ahi ve Türkmen liderlerinden Kırşehir'deki Baba İlyas'ı Amasya'nın Çat köyüne,⁷¹ Konya'da oturmakta olan Ahi Evran'ı Denizli'ye, Kırşehir İnaç köyünü yurt tutan Şeyh Edebalı'yi bugünkü Kırıkkale iline bağlı bir ilçe olan Balışeyh'e,⁷² Kırşehir'de oturan Hacı Bektaş-ı Veli'yi Sulucakarahöyük'e sürgün ederek göz hapsinde tutar. Bu sırada Sivas'ta bulunan Hacı Bektaş-ı Veli'nin kardeşi Mustafa Menteş, sürgünü reddedince, Keyhüsrev'in adamları tarafından tutuklanır ve Moğol istilası sırasında şehit edilir.⁷³

Selçuklular dönemindeki bir diğer önemli sūfî isyan hareketi, 767/1278 yılında gerçekleşen cimri isyanıdır. "Babailerin kılıç artıklarının isyanı" olarak değerlendirilen Cimri isyanı, Türkmen kitlelerin isyanıdır. Aslında bir Selçuklu Şehzadesi olan Cimri, yani Alaaddin Siyavuş, kendisini tasavvufî hayata adadıktan sonra mürşitliğini ilan eder. Karamanlıların da yardım ve desteği ile bir araya toplayarak, Selçuklu idaresine karşı hınç duyan Türkmen kabilelerini organize eder. "Anadolu'yu Moğollardan ve Selçuklu zulmünden kurtaracağım" sloganı ile ortaya çıkar ve çokça kan dökülmesine sebep

⁶⁷ Kadir Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, Ensar yayınları, Konya 2008, s. 142.

⁶⁸ Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, c. II, s. 536-542.

⁶⁹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, c. I, s. 57-59.

⁷⁰ Enver Behnan Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1972, s. 185-187.

⁷¹ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1. Baskı, Dersaadet 1327-1330, c. II, s. 428.

⁷² Bayram Sakallı, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Yıllarında Şeyh Edebalı", *Türk Yurdu*, 7. Devre, c. XIX-XX (51-52), Sayı: 148-149 (509-510) Aralık 1999-Ocak 2000, s. 50-56.

⁷³ Baki Yaşa Altınok, "Hacı Bektaş Veli Hakkında Yazılmış Bir Menâkıbnâme ve Bu Menâkıbnâmede Belirtilen Anadolu'daki Alevi Ocakları", *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Dergisi*, Güz 2003/27, s. 177-194.

olur. Selçukluların 678/1279'da bastırdıkları bu isyanın lideri Cimri yakalanıp öldürülür.⁷⁴

7. Selçuklular döneminde tekke-medrese bütünlüğü

Selçuklular döneminde dinî eğitim kurumları sadece medreselerden ibaret değildi. Hankâhlar da en az medreseler kadar dini öğretme ve halkı etkileme merkezi kabul edilmekteydi. Medreseler kadar tekkelerin de önemli oluşunu idrak eden Selçuklu sultanları, bunların inşasını daima desteklemişlerdir. Bu gerçekten hareketle Bağdat Nizamiye Medresesi'nin hemen yanı başında sûfler için de bir hankâh yapılmıştır.⁷⁵

Nizamülmülk medrese uleması kadar hankâh ehli sûflere de parasal yardımda bulunduğu rivayet edilmektedir. Nizamülmülk'ü siyasî rakip olarak gören dönemin maliye bakanı Tâcü'l-Mülk veziri gözden düşürmek için Sultan Melikşah'a şikâyet eder. Şikâyet konusu Nizâmülmülk'ün müderrislerin yanında sûflere de yaptığı harcamalardır. Tâcülmülk, Ebü'l-Mehâsin b. Ebî Rıza, "Nizamülmülk her yıl Kur'ân okuyanlara, fakihlere ve sûflere sizin hazinenizden üç yüz bin dinar ödeme yapmaktadır. Eğer bu para ile ordunun ıslahına gidilse ve onunla ordu toplansa, Konstantiniyye bile fethedilir ve kâfirlere boyun eğdirilir." diye Sultan Melikşah'a şikâyette bulunur. Durumdan kaygıya kapılan ve iddialar karşısında şaşırان Sultan Melikşah, Nizamülmülk'ten durum hakkında bilgi almıştır. Nizamülmülk ise Sultan'a şu cevabı vermiştir: "Ey âlemin sultanı! Ben ihtiyar bir adamım, beni mezada versen, hiç kimse bana on dinardan fazla para vermez. Sen gençsin, seni mezada verseler, sen de yüz dinardan fazla etmezsin. Allah sana ve bana kullarından hiç kimseye nasip olmayan lütuf ve ihsanlarda bulunmuştur. Buna karşılık sen, Allah'ın dinini yücelten, onun aziz kitabını hamil olanlara üç yüz bin dinarı çok mu görürsün?! Sen her yıl askerlere bunun iki katını sarf ediyorsun. Hâlbuki bunların en kuvvetlisi ve en nişancısının attığı ok bir milden öteye gitmez; bunlar ellerindeki kılıçlarla yalnız yakınlarda bulunanları öldürebilirler. Ben ise sarf ettiğim o paralarla öyle bir ordu teşhiz ediyorum ki, onların duaları ok gibi ta arşa kadar gider ve Allah'a ulaşmasına hiçbir şey engel olamaz." Bu sözler karşısında ağlamaya başlayan sultan, "Sen bu ordunun sayısını elinden geldiğince

⁷⁴ Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektâş-ı Velî Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Bir Yaklaşım*, Aktif Yayınevi, Ankara 2007, s. 152.

⁷⁵ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 160.

çoğalt. İstedığın kadar malı emrine veriyorum, dünyanın serveti senindir" diyerek vezirini onaylamış ve takdir etmiştir.⁷⁶

Samanoğulları ve Gazneliler döneminde kurulan medrese teşkilatlarına rastlanmakla beraber, bu medreseler, uzun ömürlü olmayan ve İslâm tarihinde derin izler bırakmayan, sınırlı ve özel gayetlerle açılmış medreselerdir. Selçuklular döneminde kurulan medreseler ise aralıksız devam eden, memleketin her köşesinde planlı bir şekilde kurulan, bütün şehir, kasaba ve köylere kadar yayılan resmî kurumlardır. Selçuklu medreseleri devlet tarafından açılıp desteklenen ve kendilerine vakıflar bağlanarak belli bir plan ve programı olan kurumlardır. 1045 yılında Nişabur'da açılan Kuşeyriyye Medresesi ile Beyhâkiyye Medreseleri Selçuklu medreselerinin ilk örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁷

Selçuklular döneminde tekke ve medrese münasebetlerinde, iş, fikir ve zikir beraberliği yanında, mekân birliği de yer almaktaydı. Medrese ve tekkeler, içtimâî hayatın kendilerine has kesimlerinde, eğitim ve öğretim hizmetlerini ifâ ederlerdi. Hankâh ve ribatlarda yeme içme ihtiyacını gideren, konaklama ve istirahat fırsatı yakalayan öğrenciler medresedeki derslerine devam ederlerdi. Ayrıca, vakfiye şartlarına göre zaviyelerin zengin kütüphanelerinden faydalanırlardı.⁷⁸

XIII. asır Anadolu Selçuklu medreselerinde öğrencilere ders veren müderrislerin çoğu, birer tarikat şeyhi durumunda idiler. Bazı müderrisler velayet ehli kabul edilmekte, "Şeyhu'l-İslâm" unvanını taşımaktaydılar.⁷⁹ Evhâdüddîn-i Kirmânî, Sadreddîn-i Konevî, İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Fahreddîn-i Irâkî bu muhitin güçlü temsilcilerindendir.⁸⁰

Selçuklular döneminde ise medreseler. Artık aralıksız devam eden, memleketin her köşesinde planlı bir şekilde kurulmuş olan, nihayet bütün şehir, kasaba ve köylere kadar yayılan bir resmi kurumu ifade etmektedir. Bu bakımdan bir kurum olarak devlet tarafından açılıp desteklenen ve kendilerine vakıflar bağlanarak belli bir plan ve programı olan medreseler ise, Selçuklular döneminin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸¹

⁷⁶ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, c. I, s. 142-144.

⁷⁷ Takıyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutât ve'l-âsâr*, Kahire ts., c. II, s. 363; Bahattin Kök, *Nurreddin Mahmud b. Zengi ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, s. 172.

⁷⁸ Gündüz, *Devlet - Tekke Münasebetleri*, s. 75.

⁷⁹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi*, c. I, s. 17.

⁸⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 201-202.

⁸¹ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 614-615.

Selçuklu sultanlarının dindar kimlikleri ve dinin hamisi konumunda olmaları tasavvufi hayata sıcak bakmalarına yol açmıştır. Selçuklu sultanları ile sûfler arasındaki sıcak ilişki dikkat çekici boyuta gelmiştir. Yaşanan mihne olayları, önceki dönemlerde belirgin konuma gelen fakaha ile sûfler arasındaki anlaşmazlıklar Selçuklular devrinde yerini yakınlaşmaya bırakmış, tasavvuf erbabı genelde kendilerini Sünnî İslâm anlayışına bende kalmış, şer'î esaslara riayet ön plana çıkmış, tasavvuf yorumlarda dinin zahiri boyutunu tersyüz eden yaklaşımlardan kaçınılmaya, müteşerri bir tutum sergilenmeye başlanmıştır. Selçuklular döneminde medreselerde ders veren fakihlerin en bariz özellikleri sûfi hayatla iç içe olmalarıdır. Bu dönemde meşruiyet kazanan tasavvuf ilmi, tarikatlarla kurumsallaşmış, teşekkül eden tarikatlar medreselerle yakın ilişki içerisinde olmuşlardır.

Selçuklular, inşa ettirdikleri Ribat, hankah, tekke ve zaviye gibi tasavvufi kurumların ülke sathına yayılmasını sağlayarak, hem onlara sahip çıkmışlar, hem de Sünnî dünyada tasavvufun kendisini gösterebilmesine ve anlatabilmesine imkân tanımışlardır. Onların, tekkeleri medreselerin hemen bitişiğinde, hatta onlarla iç içe inşa ettirmeleri, hiç kuşkusuz bilinçli olarak yapılmış bir faaliyet olarak görülmelidir.

Aksaray'da doğup Anadolu'da tahsil hayatını tamamlayan ve daha sonra İslâm ülkelerinde önemli görevlerde istihdam edilen Ali b. Hasen b. Ali el-Ermevi eş-Şafii, Dimaşk'a gelerek burada Beyhaki'nin "Sünen"ini, Ebu Davut et-Tayalisi'nin "Müsned"ini okumuştur. Kerimüddin hankahı şeyhliğini deruhte eden ve 1335 yılında vefat eden el-Ermevî hakkında İbn Hacer, "ilmiyle amel ve sünnet-i seniyyeye düşkün bir zât" tespitinde bulunmaktadır.⁸²

⁸² Şihâbüddin Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *ed-Dururu'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., c. III, s. 41-42.

Sonuç

Bu devir, sûfilerin genellikle eserleriyle tasavvufu savundukları ve ehl-i sünnet çizgisinde bir tasavvufu hâkim kılmaya çalıştıkları ve mezhep tartışmalarına girmedikleri bir dönemdir. Sûfilerin münzevi hayatları ve nezih tavırları, halkın ve idarecilerin sevgisini kazanmalarını sağlamıştır. Nitekim bu devrin sûfilerinden Ebu'l-Hasan Harakânî'ye Gazneli Sultan Mahmud'un büyük bir saygı duyarak ve Rey şehrindeki hankâhında kendisini ziyaret etmesi ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Hemedan'da bulunan Baba Tahir Uryan'ı ziyareti bunu teyit eder.

Selçuklular döneminde tasavvufi hayat oldukça canlı ve hareketli bir mahiyet arz etmekteydi. Dönemin tasavvufi çevrelerinde fikrî hareketlilikler, derûnî terennümler; farklı düşünce akımları ve yeni tasavvufi fırkalar vücuda gelmekteydi. Tarikat şeyhleri müritlerinin kabiliyetleri istikametinde gelişmesine, yeni açılımlar kazanmalarına imkan hazırlamaktaydı. Taklit geleneğinden çok tahkik boyutu ön plana çıkarılmakta, müritlerin kendi deneyimlerini ortaya koymalarına ışık tutulmaktaydı.